

УМОВИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКІВ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ЗДОРОВ'Я

Стаття присвячена проблемі розкриття умов соціально-психологічного розвитку підлітків з обмеженими можливостями здоров'я. Виокремлення умов, що впливають на соціально-психологічний розвиток підлітків, дасть змогу спланувати напрями психокорекційної та корекційно-компенсаторної роботи з підлітками з обмеженими можливостями здоров'я. Автор виділяє як внутрішні — індивідуально-психологічні умови, а саме: характер психофізичних порушень та кризові явища підліткового віку, так і зовнішні — психолого-педагогічні умови, до яких належать сім'я, школа та група однолітків. У статті зазначається, що всі умови взаємопов'язані і від сили впливу тієї чи іншої умови залежить своєрідність соціально-психологічного розвитку особистостей підлітків із обмеженими можливостями здоров'я.

Ключові слова: соціально-психологічний розвиток, підліток, особистість, обмежені можливості здоров'я, умови.

© Турубарова А.В., 2018

Вступ. Сьогодні спостерігається тенденція до збільшення кількості дитячого населення з обмеженими можливостями здоров'я через економічні, екологічні, соціальні та інші причини. Відповідно зростає кількість дітей, яким необхідна коригувальна допомога. Ступінь вираження відхилень у психофізичному розвитку дітей різноманітний і для їхньої корекції і компенсації потрібна різна за змістом і організаційними формами психолого-педагогічна робота.

Задля ефективної психокорекційної та корекційно-компенсаторної роботи з підлітками з обмеженими можливостями здоров'я слід виокремити умови, які впливають на їхній соціально-психологічний розвиток. Саме цій проблемі присвячена наша стаття.

Аналіз останніх досліджень. Зарубіжні та вітчизняні вчені, які досліджували проблеми соціалізації осіб із порушеннями психофізичного розвитку у суспільство (В. Бондар, В. Засенко, А. Колупаєва, І. Мамайчук, М. Малофєєв, Т. Сак, В. Синьов, В. Тарасун, О. Хохліна, Л. Шипіцина, Н. Шматко та ін.), підкреслюють значущість соціальних та психолого-педагогічних умов, а також вчасного надання корекційної допомоги дітям із обмеженими можливостями здоров'я.

У спеціальній психологічній та педагогічній науці є праці, присвячені проблемам навчання, виховання та розвитку дітей із психофізичними порушеннями в умовах масової школи (М. Безруких, О. Гонєєв, С. Єфімова, Т. Ілляшенко, Г. Кумаріна, Н. Ліфінцева, В. Петрова, Н. Стадненко, В. Тарасун, Н. Ялпаєва та ін.). Організаційно-педагогічні та навчально-дидактичні умови здобуття освіти дітьми з обме-

женими можливостями здоров'я в системі загальноосвітніх та спеціальних навчальних закладів вивчали І. Белякова, В. Бондар, Л. Вавіна, В. Засенко, А. Колупаєва, М. Малофєєв, Л. Масунова, Н. Назарова, В. Нечипоренко, М. Нікітіна, В. Петрова, В. Постовий, Б. Пузанов, Т. Сак, Т. Свірдюк, В. Синьов, Л. Солнцева, Н. Стадненко, В. Тарасун, О. Хохліна, М. Шеремет, Л. Шипіцина, М. Шматко та ін.

Як свідчать дані наукових досліджень Г. Андрєєвої, А. Колупаєвої, Л. Орбан-Лембрик, Б. Паригіна, Т. Сак, О. Усанової, О. Хохліної, А. Шевцова, Д. Шульженко та інших вчених, можливість успішного розвитку особистості визначається різними умовами та чинниками, як-от: вік, стан здоров'я, індивідуальні особливості, міцність сімейних зв'язків тощо. Отже, розкриємо умови, які впливають на соціально-психологічний розвиток підлітка з обмеженими можливостями здоров'я.

Система соціальних зв'язків дитини починає формуватися з кола близьких людей, від яких вона отримує різного роду підтримку, і є однією з найважливіших умов, що визначають якість її соціально-психологічного розвитку. Для підлітків із обмеженими можливостями здоров'я соціальна система складається переважно з однолітків та дорослих, з якими вони часто спілкуються, і характер цих соціальних зв'язків має свою специфіку.

Мета статті — визначити умови, які впливають на соціально-психологічний розвиток підлітків з обмеженими можливостями здоров'я.

Завдання: розкрити внутрішні (індивідуально-психологічні) та охарактеризувати

зовнішні (психолого-педагогічні) умови, які впливають на соціально-психологічний розвиток підлітків з обмеженими можливостями здоров'я.

Методи дослідження: аналіз наукової літератури, узагальнення та систематизація, порівняння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Умови, які впливають на соціально-психологічний розвиток підлітків з обмеженими можливостями здоров'я, можна поділити на внутрішні — індивідуально-психологічні та зовнішні — психолого-педагогічні. До індивідуально-психологічних належать характер психофізичних порушень та кризові явища підліткового віку, до психолого-педагогічних — вплив найближчого соціального оточення підлітків, а саме: батьків, вчителів та однолітків. Розглянемо кожну умову більш детально [10].

До групи індивідуально-психологічних умов розвитку особистості належить перш за все характер психофізичних порушень, який виражається у важкості порушення та часі його появи. Чим старше дитина, тим психологічно важче переживає вона набуте фізичне порушення. До фізичних порушень відносять пошкодження спинного мозку, дитячий церебральний параліч, поліомієліт, ампутацію тощо. Особливо гостро наявність фізичного порушення, яке пов'язано з його зовнішнім вираженням, відчувають в підлітковому віці дівчата.

Дитячий церебральний параліч виявляється в рухових розладах — паралічі, порушенні координації рухів. На думку А. Аксьонової [1], аномалії розвитку психіки дитини із церебральним паралічем характеризуються такими специфічними особливостями, як нерівномірно знижений запас знань та уявлень про навколишній світ, нерівномірний, дисгармонійний характер інтелектуальної недостатності, виразність психоорганічних проявів. М. Іпполітова [3] звертає увагу також на підвищену втомлюваність таких дітей. С. Дуванова, Т. Пушкіна, Н. Трофімова та ін. [9] вказують на те, що нерідко слабка пізнавальна активність таких дітей зумовлена недостатнім розвитком їхніх комунікативних функцій.

Також до групи індивідуально-психологічних умов належать вікові (кризові) явища, які супроводжують соціально-психологічний розвиток підлітків. Так, наприклад, Е. Еріксон підлітковий вік вважав важливим періодом в психосоціальному розвитку людини та виділяв таку психосоціальну кризу цього періоду, як «его-ідентичність» — рольове змішання (криза ідентичності). Криза ідентичності полягає в неспроможності зібрати воедино усі набуті до цього часу знання про самого себе та інтегрувати ці численні образи себе в особистісну ідентичність. Згідно з егопсихологією Е. Еріксона, розвиток особистісної ідентичності відбувається під сильним впливом

тих соціальних груп, з якими підліток себе ідентифікує. Таким чином, основний акцент робиться на те, як на «его» впливає суспільство, особливо групи однолітків [12].

Л. Орбан-Лембрик виділяє такі кризові явища цього віку [7]: по-перше, прискореність і нерівномірність розвитку організму підлітка в період статевого дозрівання, що ускладнює його психічне та фізичне самопочуття; по-друге, зміни в характері взаємин підлітка з дорослими, що виражаються в наявності «конфлікту моралі»; по-третє, зміни в характері стосунків підлітка з однолітками, зокрема активне формування самопізнання в підлітковому віці, приводять до загострення потреби у спілкуванні. Варто зауважити, що потреба у спілкуванні з однолітками у підлітків із обмеженими можливостями здоров'я часто реалізується неповною мірою.

Л. Анн розглядає вікову кризу підліткового віку в двох основних формах. Перша — це криза незалежності [8]. Її симптоми — упертість, негативізм, свавілля, знецінювання дорослих, негативне ставлення до вимог, які раніше виконувалися. Власний внутрішній світ, який він гостро відчуває — головна власність, яку оберігає підліток, ревно захищаючи її від інших. Друга форма — криза залежності, протилежна першій: надмірна слухняність, залежність від старших чи сильних, регрес до старих інтересів, смаків, форм поведінки. Якщо криза незалежності — це деякий ривок уперед за межі старих норм чи правил, то криза залежності — повернення назад, до тієї своєї позиції, системи відносин, що гарантували емоційне благополуччя, почуття впевненості, захищеності. І те й інше — варіанти самовизначення. З погляду розвитку найбільш сприятливим виявляється саме перший варіант [8].

Форма кризи підліткового віку у дітей із обмеженими можливостями здоров'я визначається різними причинами, наприклад: стилем сімейного виховання батьків, рівнем обмеженості у пересуванні дитини, особливостями спілкування з однолітками та друзями тощо.

Розглядаючи другу групу умов, слід зазначити, що, окрім врахування характеру психофізичних порушень та кризи підліткового періоду, важливу роль у соціально-психологічному розвитку підлітків набувають основні соціальні інститути.

Одним з найважливіших та найвпливовіших інститутів соціалізації є сім'я [5]. Такі сімейні чинники, як соціальний статус, рід занять, особливості взаємин між членами сім'ї, матеріальний та освітній рівень батьків тощо, значною мірою визначають соціально-психологічний розвиток особистості. Роль сім'ї в розвитку підлітків з обмеженими можливостями здоров'я значно збільшується та набуває своєрідних рис.

У багатьох сім'ях, в яких виховують дітей з психофізичними порушеннями, наявні своє-

рідні стилі виховання (гіперопіка, симбіотичний зв'язок), що формують, в свою чергу, специфічні особистісні якості, як-от: несамостійність, несамокритичність, замкнутість, скутість, свідоме обмеження соціальних контактів тощо. У більшості випадків позиція дорослих стосовно підлітка є несприятливою для його розвитку. Так, авторитарна позиція може стати умовою, що спотворює соціально-психологічний розвиток особистості. Надмірна опіка і контроль, необхідні, на думку батьків, також нерідко мають негативні наслідки: підліток виявляється позбавленим можливості бути самостійним, слабко розвиваються комунікативні та вольові якості. У цьому віці у нього активізується прагнення до самостійності, дорослі ж нерідко реагують на це жорсткістю контролю, ізоляцією від однолітків. У результаті протистояння підлітка і батьків лише зростає. Надмірне заступництво, прагнення звільнити дитину від труднощів і неприємних обов'язків призводять до дезорієнтації, нездатності до об'єктивної рефлексії. Особистість, яка звикла до загальної уваги, рано чи пізно потрапляє в кризову ситуацію. У роботах багатьох дослідників [6] зазначається, що характерною рисою поведінки авторитарних батьків є їхнє прагнення до безапеляційності в судженнях і ясності у кожній ситуації. Тому будь-яке покарання, будь-яка вимога до підлітка не містять у собі навіть натяку на готовність прийняти його, допомогти в чомусь чи переконати.

Є. Устінова [11] в своєму дослідженні виділяє декілька причин негармонійного виховання та викривлення батьківсько-дитячих відносин в сім'ях дітей з дитячим церебральним паралічем, а саме: виховну невпевненість батьків, страх через здоров'я дитини, підвищений рівень тривожності батьків, емоційне співвіднесення у сприйнятті батьків особистості дитини з поняттями «тривога» та «хвороба», емоційно негативне ставлення до понять «материнство» та «батьківство», нестійкість виховної тактики в сім'ї, почуття провини перед дитиною.

У зв'язку з підвищеною вразливістю підлітка для дорослого дуже важливо знайти форми налагодження і підтримки контакту з ним. Підліток відчуває потребу поділитися своїми переживаннями, розповісти про події свого життя, але самому йому важко розпочати настільки близьке спілкування. О. Миронюк [4] вказує на те, що виховання і розвиток дитини з обмеженими можливостями здоров'я має здійснюватися щодня і щогодини через спілкування з дорослими. Важливе значення в цей період мають однакові вимоги до підлітка в родині. У випадках, коли дорослі ставляться до підлітків як до маленьких дітей, як до немічних, вони виражають протести в різних формах, виявляють непокою з метою змінити сформовані раніше відносини. Наприклад, при надмірних очікуваннях від під-

літка, пов'язаних з непосильними для нього навантаженнями, чи при зменшенні уваги з боку близьких може з'явитися реакція опозиції, яка виявляється в тому, що він різними способами намагається привернути увагу, переключити її з когось іншого на себе. І дорослі іноді під впливом вимог підлітків змушені поступово переходити до нових форм взаємодії з ними. На це явище вказує і Л. Орбан-Лембрик [7]. Воно виявляється у намаганні батьків нав'язати дітям свою думку, віддалити від товариства однолітків, у всьому потурати. Це яскраво виражено у багатьох сім'ях підлітків із обмеженими можливостями здоров'я.

Важливо усвідомити, що для вразливої психіки підлітка з обмеженими можливостями здоров'я має значення не сама важкість психофізичних порушень, а те, яке ставлення до нього сформувалося насамперед у його батьків.

Другою важливою психолого-педагогічною умовою розвитку особистості підлітка є школа як соціальний інститут. В ній соціальне оточення навчає підлітків із обмеженими можливостями здоров'я рольовим моделям поведінки, стимулює процес інтелектуального та особистісного розвитку тощо.

У процесі навчальної діяльності підліток активно включається у взаємини з іншими дорослими та однолітками. І перші, і другі висувають до нього певні вимоги, з кожним з них підліткові необхідно будувати стосунки. Деякі підлітки з обмеженими можливостями здоров'я навчаються в домашніх умовах, де виникають безпосередні взаємини в системі «вчитель — учень». Включення в цю систему формує у дитини більш адекватну самооцінку, тому що її оцінюють не тільки люблячі близькі, а й нейтральні люди. Роль учня, вихованця вимагає нових обов'язків, в тому числі щодо соціальних норм поведінки. Підліток навчається використовувати набуті знання про соціальний світ і перевіряє адекватність цих знань. У відносинах у процесі навчальної діяльності у підлітка формується певна система знань, що створює у нього ціннісні досягнення, ставлення до успіху чи невдачі своєї діяльності. Образ учителя набуває для нього особливого значення. У підлітковому віці авторитет вчителя в його оцінці поступово знижується, а роль однолітків пропорційно збільшується. Підлітки з обмеженими можливостями здоров'я в умовах навчання вбачають в особі «ідеального вчителя» насамперед індивідуальні людські якості — здатність до розуміння та прийняття інших, сердечність, щирість тощо, а вже потім професійну компетентність та вміння справедливо розпоряджатися владою.

У процесі навчання важливого значення набуває правильність стратегії поведінки вчителя стосовно підлітків, оскільки вона забезпечує повноцінний розвиток особистості: вміння встановити рапорт

з учнем, добір завдань не тільки за навчальною програмою, але й з урахуванням індивідуальних психофізіологічних особливостей дитини тощо.

Одним з головних завдань навчальної діяльності є формування у підлітків з обмеженими можливостями здоров'я адекватного образу дійсності, певної незалежності та самостійності у прийнятті рішень, умінь та навичок організації взаємодії, умінь впливати як на ситуацію, так і на суспільство в цілому. На підтримку цієї думки, В. Васильцова зазначає, що діти краще розвиваються, коли вони активно і безпосередньо залучені до планування, до вибору форм і видів навчального процесу [2].

У ході навчання та виховання іноді доводиться коригувати не завжди вдалі стереотипи ставлення дорослих до підлітків. З одного боку, деяким підліткам з обмеженими можливостями здоров'я в силу особливостей їх захворювання та типу сімейного виховання притаманна інфантильність. З іншого — для них дуже важливим є визнання оточуючими дорослими можливості самостійно приймати рішення.

Психолого-педагогічними аспектами ставлення педагогів та батьків до особистості підлітка з обмеженими можливостями здоров'я є, по-перше, прийняття його таким, яким він є, намагання зрозуміти своєрідність його психічного розвитку, розгледіти реальні та потенційні можливості, не завищуючи та не занижуючи вимоги до нього. По-друге, толерантність по відношенню до підлітка, яка виражається в терплячості до його своєрідних рис характеру, манери поведінки тощо. В цьому віці на перший погляд негативні риси характеру в подальшому розвитку можуть трансформуватись у позитивні якості

особистості, наприклад, упертість і цілеспрямованість. По-третє, підвищена увага до підлітка як особистості, бачення в ньому не амбіційної, прихливої дитини, а багатогранної особистості, що формується. Дорослі своїми діями мають дати змогу підліткові усвідомити, що його особистісні якості, вчинки вірно оцінюються, що вони завжди готові їх зрозуміти та у будь-яку мить допомогти. Підліток, в силу своєрідності свого віку, не завжди прямо може звернутися по допомогу, тим паче до дорослого, тому треба бути уважними до всіх нюансів його поведінки, реплік, жестів, які несуть інформацію про його суперечливий внутрішній світ. Підвищена увага до підлітка як особистості буде йому прикладом у ставленні до дорослих.

Висновки. Розкриття умов соціально-психологічного розвитку підлітків з обмеженими можливостями здоров'я дало змогу дійти таких висновків:

1) на соціально-психологічний розвиток таких підлітків впливає низка умов, які можна поділити на внутрішні — індивідуально-психологічні умови, а саме: характер психофізичних порушень та кризові явища підліткового віку, та зовнішні — психолого-педагогічні умови, до яких належать сім'я, школа та група однолітків;

2) всі умови взаємопов'язані між собою і від сили впливу тієї чи іншої умови залежить своєрідність соціально-психологічного розвитку цієї категорії підлітків.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у розробленні напрямів психокорекційної та корекційно-компенсаторної роботи з підлітками з обмеженими можливостями здоров'я з урахуванням виокремлених умов їх соціально-психологічного розвитку.

ДЖЕРЕЛА

1. Аксенова Л.И. Маленькие ступеньки, ведущие в большую жизнь / Л.И. Аксенова // Дефектология. — 1999. — № 3. — С. 69–71.
2. Васильцова В. Досвід Хортицького навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру у вирішенні проблеми комплексної реабілітації дітей-інвалідів / В. Васильцова // Розвиток життєвої компетентності учнів у загальноосвітньому навчальному закладі : матеріали Всеукраїнської наук.-пошук. конф. — Київ — Запоріжжя, 2005. — С. 66–68.
3. Ипполитова М.В. Воспитание детей с церебральным параличом в семье / М.В. Ипполитова, Р.Д. Бабенкова, Е.М. Мاستюкова. — М., 1993. — 64 с.
4. Миронюк О. Психологічна реабілітація сім'ї дитини з вадами психофізичного розвитку в закладах освіти / О. Миронюк // Розвиток життєвої компетентності учнів у загальноосвітньому навчальному закладі : матеріали Всеукраїнської наук.-пошук. конференції. — Київ — Запоріжжя, 2005. — С. 198–205.
5. Мудрик А.В. Социализация человека / А.В. Мудрик. — Москва, 2004. — 304 с.
6. Налчаджян А.А. Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии) / А.А. Налчаджян ; отв. ред. Э.А. Александрян. — Ереван, 1988. — 263 с.
7. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : у 2 кн. / Л.Е. Орбан-Лембрик. — К., 2004. — Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. — 576 с.
8. Психологический тренинг с подростками / Л.Ф. Анн. — СПб., 2003. — 271 с.
9. Трофимова Н.М. Основы специальной педагогики и психологии / Н.М. Трофимова, С.П. Дуванова, Н.Б. Трофимова, Т.Ф. Пушкина. — СПб., 2005. — 304 с.

10. Турубарова А.В. Факторы, які впливають на процес соціалізації підлітків з дефектами та порушеннями опорно-рухового апарату / А.В. Турубарова // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України. — К., 2007. — Т. IX, ч. 4. — С. 363–370.
11. Устинова Е.В. Преодоление эмоциональных нарушений у дошкольников с церебральным параличом в процессе оптимизации их отношений с родителями / Е.В. Устинова // Дефектология. — 2005. — № 1. С. 52–56.
12. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. — СПб., 2002. — 608 с.

REFERENCES

1. Aksenova L.I. Malenkie stupenki, vedushchie v bolshuiu zhyzn. Defektologiya. 1999. № 3. S. 69–71 (in Russian).
2. Vasylytsya V. Dosvid Khortytskoho navchalno-reabilitatsiinoho bahatoprofilnogo tsentru u vyrishenni problemy kompleksnoi reabilitatsii ditei-invalidiv. Rozvytok zhyttievoi kompetentnosti uchniv u zahalnoosvitnomu navchalnomu zakladi : materialy Vseukrainskoi nauk.-poshuk. konferentsii. Kyiv — Zaporizhzhia, 2005. S. 66–68 (in Ukrainian).
3. Ippolitova M.V., Babenkova R.D., Mastiukova Ye.M. Vospytanie detei s tserebralnym paralichom v semie. Moskva, 1993. 64 s. (in Russian).
4. Myronyuk O. Psykholohichna reabilitatsiia simii dytyny z vadamy psykhofizychnoho rozvytku v zakladakh osvity. Rozvytok zhyttievoi kompetentnosti uchniv u zahalnoosvitnomu navchalnomu zakladi : materialy Vseukrainskoi nauk.-poshuk. konferentsii. Kyiv—Zaporizhzhia, 2005. S. 198–205 (in Ukrainian).
5. Mudrik A.V. Sotsializatsiia cheloveka. Moskva, 2004. 304 s. (in Russian).
6. Nalchadzhian A. A. Sotsialno-psykhicheskaia adaptatsiia lichnosti (formy, mekhanizmy i strategii). Otv. red. E. A. Aleksandrian. Yerevan, 1988. 263 s. (in Russian).
7. Orban-Lembryk L.E. Sotsialna psykholohiia : u 2 kn. Kyiv, 2004, Kn. 1 : Sotsialna psykholohiia osobystosti i spilkuвання. 576 s. (in Ukrainian).
8. Psikhologicheskii trening s podrostkami. L.F. Ann. Sankt Peterburh, 2003. 271 s. (in Russian).
9. Trofimova N.M., Duvanova S.P., Trofmova N.B., Pushkina T.F. Osnovy spetsialnoi pedagogiki i psikhologii. Sankt Peterburh, 2005. 304 s. (in Ukrainian).
10. Turubarova A. V. Faktory, yaki vplyvaiut na protses sotsializatsii pidlitkiv z defektamy ta porushenniamy oporno-rukovoho aparatu. Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii : zb. naukovykh prats instytutu psykholohii imeni N.S. Kostiuka APN Ukrainy. Kyiv, 2007. T. IX, Chast. 4. S. 363–370 (in Ukrainian).
11. Ustinova Ye.V. Preodoleniie emotsionalnykh narushenii u doskolnikov s tserebralnym paralichom v protsesse optimizatsii ikh otnoshenii s roditeliami. Defektologiya. 2005. № 1. S. 52–56 (in Russian).
12. Khiell L., Zigler D. Teorii lichnosti. Sankt Peterburh, 2002. 608 s. (in Russian).

Турубарова А.В.

УСЛОВИЯ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ПОДРОСТКОВ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ

Статья посвящена проблеме раскрытия условий социально-психологического развития подростков с ограниченными возможностями здоровья. Выделение условий, влияющих на социально-психологическое развитие подростков, позволит спланировать направления психокоррекционной и коррекционно-компенсаторной работы с подростками с ограниченными возможностями здоровья. Автор выделяет как внутренние — индивидуально-психологические условия, а именно: характер психофизических нарушений и кризисные явления подросткового возраста, так и внешние — психолого-педагогические условия, к которым относятся семья, школа и группа сверстников. В статье отмечается, что все условия взаимосвязаны и от силы воздействия того или иного условия зависит своеобразие социально-психологического развития личностей подростков с ограниченными возможностями здоровья.

Ключевые слова: социально-психологическое развитие, подросток, личность, ограниченные возможности здоровья, условия.

A. Turubarova

CONDITIONS OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT OF ADOLESCENTS WITH DISABILITIES

The urgency of the research topic is due to the fact that today there is a tendency to increase the number of children with disabilities due to economic, environmental, social and other reasons. The degree

of expression of deviations in the psychophysical development of children is diverse and for their correction and compensation requires different content and organizational forms of psychological and pedagogical work.

The article states that the possibility of successful personality development is determined by various conditions and factors, such as age, state of health, individual characteristics, the strength of family ties, etc. For teenagers with disabilities, the social system consists mainly of peers and adults with whom they often communicate and the nature of these social ties has its own specifics.

The article is devoted to the problem of the disclosure of the conditions of socio-psychological development of adolescents with disabilities. The isolation of conditions affecting the socio-psychological development of adolescents will allow to plan the directions of psycho-correction and correction-compensatory work with adolescents with disabilities.

The author highlights the internal and external conditions of social and psychological development of adolescents with disabilities. The internal individual-psychological conditions include the nature of psychophysical disorders and crisis phenomena in adolescence. External psychological and pedagogical conditions are social institutions, which include the family, school and peer group.

The article states that all conditions are interrelated and, depending on the force of influence of a given situation, there is the development of the personality of adolescents with disabilities.

The author notes that the psychological and pedagogical aspects of the attitude of teachers and parents to the personality of an adolescent with disabilities are: to accept him as he is; tolerance in relation to peculiar features of his character, manner of behavior, etc.; increased attention to the adolescent as a person.

Key words: *socio-psychological development, teenager, personality, limitation of the possibility of health, conditions.*

Стаття надійшла до редакції 01.03.2018

Прийнято до друку 12.03.2018